

พุทธธรรมในการพัฒนาทุนมนุษย์

Buddhism for Human Capital Development

บุษกร วัฒนบุตร*

Busakorn Watthanabut

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นบทความวิชาการที่ผู้เขียนนำเสนอถึง พุทธธรรมในการพัฒนาทุนมนุษย์ ซึ่งทุนมนุษย์ นับว่าเป็นปัจจัยขับเคลื่อนที่มีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อทุกๆ องค์การในยุคปัจจุบัน และความสำเร็จขององค์การขึ้นอยู่กับทุนมนุษย์ในองค์การ ในยุคปัจจุบัน ตัวบ่งชี้ที่สำคัญของผลผลิตส่วนบุคคลและประเทศชาติก็จะกลายเป็นศักยภาพของมนุษย์ในด้านความรู้ โดยการลงทุนทางมนุษย์ทั้งในเรื่องการศึกษา การฝึกอบรมและสุขภาพ เช่น ญี่ปุ่น ไต้หวัน ฮองกง เกาหลีใต้ และประเทศอื่นๆ อีกหลายประเทศ ได้ให้ความสำคัญในการพัฒนาทุนมนุษย์ เพื่อประชาชนมีความศึกษาดี สุขภาพดี มีความสามารถสูง และมีคุณภาพชีวิตที่ดี นำพาประเทศไปสู่ความสำเร็จ ซึ่งการสร้างเสริมความรู้ทางทฤษฎีทุนมนุษย์จะเป็นแนวทางการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์นำไปสู่การพัฒนาองค์การและสังคม โดยทางพระพุทธศาสนานั้นมีหลักและวิถีในการพัฒนาทุนมนุษย์ในการเพิ่มพูนด้านความรู้ ทักษะ ความสามารถ และทัศนคติที่ดีให้กับมนุษย์มีศักยภาพที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความเป็น “มนุษย์ที่สมบูรณ์” พร้อมทั้ง “ความเก่งและดี” นำไปสู่ความเป็น “ทุนมนุษย์” ที่มีค่าในยุคปัจจุบัน

คำสำคัญ: พุทธธรรม, การพัฒนา, ทุนมนุษย์

Abstract

This article was academic article that the author wish to present Buddhism for human capital development. The human capital were the main important factors that drove the effectiveness in present organization. The key performance indicators for production of person and nation would become to the potential of person for their knowledge by investment in education, training and quality of life such as Japan, Taiwan Hongkong, South Korea and another countries that thought that the human capital development for their best education, good health, high ability and good quality of life that all would be brought the nation was accomplished. The Buddhism had the method and way for human capital development by develop their knowledge, skill, ability and good attitude and they would become to “The Complete human” and “ Good & Merit person”

Key words: Buddhism, Development, Human capital.

* อาจารย์ประจำสาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทนำ

การพัฒนาทุนมนุษย์มุ่งเน้นที่ความสัมพันธ์ระหว่างการลงทุนในมนุษย์กับผลสำเร็จที่เกิดขึ้น และได้เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป ซึ่งกรอบความคิดเกี่ยวกับทุนมนุษย์ในปัจจุบันจะมุ่งเน้นไปที่ผลผลิต¹ ที่เกิดขึ้นจากการลงทุนในตัวบุคลากรในองค์กรมากขึ้น โดยเฉพาะการลงทุนในเรื่องการบริหารจัดการความรู้ในทรัพยากรมนุษย์ ยุคของทุนมนุษย์ถือว่าเป็นยุคของความรู้ (Knowledge Era) เปลี่ยนจากยุคเกษตรกรรมและยุคอุตสาหกรรม ทั้งนี้การบริหารจัดการความรู้ในทรัพยากรบุคคลนั้นจะมุ่งเน้นไปที่สินทรัพย์ที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Assets) มากกว่าสินทรัพย์ที่จับต้องได้ (Tangible Assets) ที่จะนำองค์กรไปสู่ความได้เปรียบในการแข่งขันกับธุรกิจภายนอก² ประเทศไทยยอมรับพุทธศาสนาของพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นสถาบันสังคมสถาบันหนึ่ง มีบทบาทอย่างยิ่งต่อสังคมไทยที่ประชากรส่วนใหญ่ในประเทศไทยนับถือมากที่สุด พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย มีความเป็นมาอย่างยาวนานตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย เริ่มเข้ามาสถาปนาในประเทศไทยราวปี พ.ศ. 218 คนไทยนับถือศาสนาพุทธมากกว่าร้อยละ 90 โดยเป็นพุทธศาสนายุคเถรวาทแบบพระเจ้าอโศกมหาราช มาถึงยุคมหายาน ยุคเถรวาทแบบพุกาม จนกระทั่งยุคเถรวาทแบบลังกาวงศ์ในปัจจุบัน³ กล่าวว่า “ศาสนาเป็นหนึ่งในพลังที่มีอำนาจให้ความรู้ลึกซึ้ง และมีอิทธิพลต่อชีวิตครอบครัว ชุมชน เศรษฐกิจ และการเมือง ความเชื่อและค่านิยมทางศาสนาเหนี่ยวนำการกระทำของมนุษย์ ศาสนาเป็นลักษณะสำคัญของชีวิตและมีทิศทางสังคมก็เป็นส่วนสำคัญของศาสนา” ดังนั้นศาสนาพุทธก็เป็นศาสนาหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของมนุษย์เช่นเดียวกับศาสนาอื่นๆ อิทธิพลของศาสนาพุทธ ในประเทศไทยจะเห็นได้ชัดเช่นกรณีที่ภาครัฐจะมีนโยบายสาธารณะโดยการออกกฎหมายที่ขัดแย้งกับหลักธรรมของศาสนาพุทธ เช่น การส่งเสริมการเล่นการพนันซึ่งเป็นอบายมุข โดยการเปิดบ่อนคาสิโนที่ถูกกฎหมายก็จะได้รับการต่อต้านคัดค้านมาโดยตลอด พุทธศาสนาซึ่งเป็นภูมิปัญญาของตะวันออกมาอย่างยาวนาน มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนไทยและวิถีชีวิตของชนชาติอื่นๆ ที่นับถือศาสนาพุทธ ซึ่งพุทธธรรมมีจุดเน้นที่การพัฒนามนุษย์อยู่แล้ว ดังนั้นหากมีการนำพุทธธรรมมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาทุนมนุษย์ก็จะเป็นความสอดคล้องกับวิถีชีวิต ความเชื่อ วัฒนธรรมที่เป็นอยู่ อีกทั้งยังช่วยแก้ปัญหาเรื่องจริยธรรมในการทำงานซึ่งเป็นปัญหาใหญ่ในปัจจุบันขององค์การภาครัฐในด้านการจ่อราษฎร์บังหลวงของทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐไม่ว่าจะเป็นข้าราชการประจำหรือนักการเมืองก็ตาม การพัฒนาทุนมนุษย์โดยใช้พุทธธรรมมาช่วยยกระดับจริยธรรมนั้นเป็นประโยชน์ที่สำคัญ พุทธธรรมมิใช่เป็นกฎธรรมชาติที่จะบอกมนุษย์เรื่องความดีความชั่วเท่านั้น พุทธธรรมยังเป็นเครื่องชี้นำแนวทางในการดำรงชีวิตของมนุษย์ไปสู่ชีวิตที่ดี (Well-Being) อีกด้วย ดังนั้นการประยุกต์ใช้พุทธธรรมทั้ง ในระดับโลกียธรรมและโลกุตระธรรมในเรื่องการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์จึงเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ทั้งในฐานะปัจเจกบุคคล ในฐานะทรัพยากรขององค์กรและประเทศชาติ ทำให้คนเป็นมนุษย์ที่มีทั้งความเก่ง ความดี และความสุข

1. ความหมายของการพัฒนาทุนมนุษย์ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

การพัฒนาทุนมนุษย์มีเป้าหมายอยู่ที่มโนกรรมซึ่งเป็นต้นกำเนิดแห่งอารยธรรมของมนุษย์ชาติที่ปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นความเห็น ความเชื่อ เจตจำนงหรือทัศนคติ เป็นต้น ซึ่งส่งผลให้เกิดกายกรรม และวจีกรรม ตามมาอย่างมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน กล่าวคือเมื่อคิดอย่างไรก็จะทำและพูดเช่นนั้น หรือเมื่อทำและพูดอย่างไรก็จะสะท้อนถึง

¹ I Vancevich, J. M. **Human Resource Management**. New York: McGraw – Hill. (2007),p.15.

² อารณ ภูววิทย์พันธุ์. **กลยุทธ์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์**. (กรุงเทพมหานคร: เอช อาร์ เซ็นเตอร์). 2551.หน้า45.

³ สุชีพ ปุญญานุภาพ. **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**. (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย). 2533 หน้า 23.

ความคิดว่าเป็นอย่างไร ดังนั้นการมีความเข้าใจในมโนกรรมว่ามีความสำคัญและส่งผลอย่างไร ทั้งต่อตนเองและต่อโลก ย่อมจะทำให้เราสามารถเลือกที่จะประกอบมโนกรรมที่ถูกต้อง และส่งผลดีทั้งต่อตนเองและต่อโลก นั่นคือการทำให้เกิดการพัฒนาตนและโลกไปในทิศทางที่ถูกต้องพร้อมกันไป⁴ เมื่อมนุษย์เป็นผู้สร้างอารยธรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในโลกโดยมีมโนกรรมอยู่เบื้องหลัง ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของสิ่งเหล่านี้ ดังนั้น การพัฒนาทุนมนุษย์ที่อาศัยมโนกรรมที่ถูกต้อง จึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อการสร้างอารยธรรม⁵ สร้างสังคมที่มีความสงบสุขต่อไปและด้วยเหตุที่มโนกรรมเป็นตัวชี้วัดถึงทิศทางแห่งการพัฒนามนุษย์ ความหมายของคำนี้จึงสามารถเป็นตัวบอกลักษณะของมโนกรรมได้ทางหนึ่ง

ดังนั้นจึงมีความหมายคำว่า “การพัฒนาทุนมนุษย์” ตามนัยโดยทั่วไปและนัยทางพระพุทธศาสนาดังนี้

คำว่า “พัฒนา” ในภาษาสันสกฤตมาจาก “วรุณ” แปลว่า ความเจริญ มาจากบาลีว่า “วฑฺฒน” หรือ “วฒนะ” แปลว่า ความเจริญ ความงดงาม เพิ่มขึ้นขึ้น ผีกล่น ทำให้ยืนยาวขึ้น และนำมาใช้ในภาษาไทย ก็มีความหมายว่า ความเจริญ ความงอกงาม การขยายขยาย⁶ ส่วนคำว่า “พัฒนา” หรือ “วฒนา” ในภาษาบาลีนั้นแปลว่า รก คือ รกอย่างหนาแน่น เช่น รกหญ้า ผมบนศีรษะรก ก็เรียกว่าพัฒนา คือเป็นความเจริญด้วยเหมือนกัน ถ้าบุคคลมีความประพฤติหรือการกระทำที่ไม่มีประโยชน์อะไรในโลกนี้ ก็เรียกว่า คนทำโลกให้รก รวมความคำว่า “พัฒนา” แปลว่า ทำให้รก หรือสร้างความรก ถ้าจะให้รกไปด้วยคนดี หรือทรัพยากรมนุษย์ที่ดีแล้วจำเป็นต้องส่งเสริมปลูกสร้าง ทศนคติโดยต้องพัฒนาทางจิต ซึ่งเป็นผู้นำของกาย ถ้าจะให้รกไปด้วยปัญหายุ่งยาก รกไปด้วยความโกลาหลวุ่นวาย ก็ต้องพัฒนาวัตถุ การพัฒนาที่สมบูรณ์แบบจำเป็นต้องพัฒนาให้ครบทั้ง 2 ด้าน กล่าวคือ ควรพัฒนาทั้งทางวัตถุและทางจิตใจให้ควบคู่และทศนคติ โดยเฉพาะทศนคติเป็นการพัฒนาทางด้านจิตใจจะต้องเน้นเป็นพิเศษ เพราะการพัฒนาถูกต้องดีแล้ว ก็จะสามารถควบคุมการพัฒนาทางด้านวัตถุให้เป็นไปในทิศทางที่ถูกต้องได้และการพัฒนาจิตที่ถูกต้องก็คือ พัฒนาจิตให้มีธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจจนกระทั่งพัฒนาจิตให้มีสมาธิ ตั้งมั่น มั่นคง สะอาด สว่าง จากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลาย จนเป็นจิตที่ควรแก่การทำงาน สามารถจะนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้⁷

นักปราชญ์ผู้รู้ศัพทศาสตร์ได้ให้ความหมายคำว่า “มนุษย์”⁸ เมื่อประมวลแล้วคงได้ความหมายเป็น 1 ประการ คือ

- (1) คำว่า “มนุษย์” หมายความว่า เป็นเหล่ากอ, เชื้อสายหรือลูกหลานของมนุษย์
- (2) คำว่า “มนุษย์” หมายความว่า เป็นผู้รู้เหตุและมีใจเหตุ ซึ่งได้แก่ผู้ที่รู้จักดี, รู้จักชั่ว, รู้จักเหตุรู้จักผล, รู้จักบาปบุญ คุณและโทษนั่นเอง ผู้รู้จักประโยชน์และมีใช้ประโยชน์
- (3) คำว่า “มนุษย์” หมายความว่า ผู้มีใจสูง สูงโดยหนาขึ้น มากขึ้น พอกพูนขึ้น ก่อขึ้น สัมสมขึ้น คือ ปฏิบัติฝึกหัดอบรมสั่งสมขึ้นนั่นเอง ใจที่ประกอบด้วยมนุษยธรรม คุณธรรม มีศีลธรรมหรือใจที่คิดเป็นบุญเป็นกุศล

⁴ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษากับการวิจัย, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, 2544 หน้า 83

⁵ Hal, B. W. **The New Human Capital Strategy**. New York: AMACOM, 2008. p.54

⁶ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, 2525, หน้า 580.

⁷ ญัฐหทัย ชลายนวัฒน์, การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักธรรม: กรณีศึกษา บริษัท 505 โภคภัณฑ์ จำกัด, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาแรงงาน และสวัสดิการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546, หน้า 23.

⁸ พิทยา ศรีโกตะเพชร, พุทธศาสนากับการพัฒนามนุษย์ ศึกษาเฉพาะกรณีการพัฒนา คนตาบอดในสังคมไทยปัจจุบัน,

กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหิดล, 2545, หน้า 14.

ส่วนอีกนัยหนึ่งหมายถึงการวัดผลแห่งการปฏิบัติว่ามนุษย์มีคุณสมบัติครบถ้วนสมบูรณ์หรือไม่อย่างไร โดยใช้หลัก ภาวนา 4 ซึ่งผู้ที่สามารถพัฒนาครบทั้ง 4 ด้านโดยสมบูรณ์ ก็คือคุณสมบัติของพระอรหันต์

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อเรื่องจิต เพราะจิตเป็นผู้บังคับการให้บุคคลมีพฤติกรรมต่างๆ ได้ ในการพัฒนาจิตของบุคคลตามแนวพุทธนี้เป็นการฝึกให้บุคคลมีจิตสงบถือว่าเป็นการทำให้บุคคลได้พัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมตามที่สังคมต้องการ ผู้ที่ได้รับการอบรมทางจิตให้ถูกวิธีจะสามารถพัฒนาจิตได้ คำกล่าวที่ว่า “จิตเป็นนาย กายเป็นบ่าว” จึงเป็นความจริง เพราะเมื่อบุคคลมีจิตสงบและคิดแต่ในสิ่งที่ดีแล้วก็จะส่งผลทำให้ร่างกาย พฤติกรรมหรือการประพฤติปฏิบัติเป็นไปในสิ่งที่ดีงาม การพัฒนาจิตตามแนวทางของพระพุทธศาสนานั้น บุคคลทุกคนจำเป็นที่จะต้องลงมือฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง จึงจะสามารถพัฒนาจิตได้ เพราะการพัฒนาจิตใจ ในลักษณะนี้เป็นการฝึกจิตให้หลุดจากกิเลสและเกิดความอดกลั้นต่อสิ่งยั่วยั่วทั้งหลาย

การพัฒนาตามความหมายของพระพุทธศาสนา ก็คือ ภาวนา หมายถึง การทำให้เป็นให้มีขึ้น, การฝึกอบรม, การพัฒนา ซึ่งมีการพัฒนาอยู่ 4 ประเภทคือ

1. **กายภาวนา** คือ การเจริญกาย พัฒนากาย การฝึกอบรม ให้รู้จักติดต่อกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มีให้เกิดโทษให้กุศลธรรมงอกงาม ให้กุศลธรรมเสื่อมสูญ การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

2. **ศีลภาวนา** คือ การเจริญศีล พัฒนาความประพฤติ การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัยไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกันกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน

3. **จิตตภาวนา** คือ การเจริญจิต พัฒนาจิต การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีการเมตตา มีฉันทะ ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ และสดชื่นเบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น

4. **ปัญญาภาวนา** คือ การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลอดพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา

ความหมายการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนานั้นต้องพัฒนาร่วมกันหลายอย่างเช่น การพัฒนากาย การพัฒนาจิต การพัฒนาปัญญา เข้าด้วยกันจึงจะเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยไม่เน้นอย่างใดอย่างหนึ่ง

2. จุดมุ่งหมายของการพัฒนาทุนมนุษย์ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

ความคิดพื้นฐานทางพระพุทธศาสนาถือว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นธรรมชาติที่มีอยู่และเป็นไปตามธรรมชาติในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยและมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาตินั้น เมื่อธรรมชาติเป็นระบบความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย มนุษย์ซึ่งเป็นธรรมชาติส่วนหนึ่งด้วย ก็จึงเป็นส่วนหนึ่งอยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยที่เป็นองค์รวมอันนี้ การที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยนี้ เราเรียกว่าความเป็นไปตามกระบวนการของเหตุปัจจัย โลกทั้งโลก จักรวาลทั้งจักรวาล เป็นระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยทั้งสิ้น เมื่อมนุษย์มาเป็นพวกหนึ่งหรือประเภทหนึ่งอยู่ในระบบนี้ มันก็อยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยนี้ด้วย จะเรียกว่าเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติหรือไม่เป็น ก็เป็นไปโดยอัตโนมัติเท่านั้น ในเมื่อมนุษย์อยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ ชีวิตและการกระทำของมนุษย์ ก็ย่อมเป็นไปตามระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยนั้น เพราะฉะนั้น มนุษย์ทำอะไรขึ้นมา ก็มีผลในระบบเหตุปัจจัยนี้ กระทบต่อสิ่งภายนอกบ้าง กระทบตัวเองบ้าง และในทำนองเดียวกัน สิ่งที่เกิดขึ้นภายนอก ก็มีผลกระทบต่อด้านมนุษย์ด้วย คือทั้งในมุมนอกและปฏิภาน ตัวเองทำไปก็กระทบสิ่งอื่น สิ่งอื่นเป็นอย่างไรก็มากระทบตัวเอง

ข้อสำคัญคือมองไปให้ครบตลอดทั้งระบบความสัมพันธ์นี้ ว่าชีวิตและกิจกรรมการกระทำของตนเอง ทั้งเป็นไปตามระบบเหตุปัจจัยแล้วก็ทำให้เกิดผลตามระบบเหตุปัจจัยนั้นด้วย

เมื่อมนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และต้องฝึก ทางพระเรียกว่าเป็นทัมมะ คือเป็นสัตว์ที่พัฒนาได้ ข้อนี้ถือว่าเป็นความคิดรากฐานที่สำคัญที่สุด การเกิดระบบจริยธรรมในพระพุทธศาสนาขึ้นมา ก็เพราะถือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้และต้องฝึก หลักนี้เป็นแกนสำคัญของจริยธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งทำให้จริยธรรมมีความหมายเท่ากับการศึกษา และเพราะเหตุที่มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้ จริยธรรมจึงเป็นระบบที่มีความประสานกลมกลืน เช่นทำให้จริยธรรมกับความสุข เป็นสภาพที่พัฒนาไปด้วยกันได้หรือเป็นจริยธรรมแห่งความสุข หลักการนี้ถือว่า ความประเสริฐของมนุษย์อยู่ที่การฝึกฝนพัฒนา ถ้าไม่พัฒนาแล้วมนุษย์ไม่ประเสริฐ และมนุษย์นั้นเมื่อพัฒนาแล้วสามารถเข้าถึงอิสรภาพและความสุขได้จริง อันนี้เป็นข้อยืนยันของพระพุทธศาสนาว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่พัฒนาได้จนประเสริฐสุดเข้าถึงอิสรภาพและความสุขได้จริง ความสามารถของมนุษย์ที่พัฒนาแล้วอย่างหนึ่ง คือการทำให้ความแตกต่าง กลายเป็นความประสานเสริมเติมเต็มกลมกลืนซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดความสมบูรณ์และดุลยภาพ เมื่อมนุษย์ยังไม่พัฒนา ทำให้เกิดความแตกต่างเป็นขัดแย้ง หรือเกิดความสับสนแล้วความแตกต่างก็กลายเป็นความขัดแย้ง ศักยภาพของการพัฒนาคือการทำให้คนสามารถทำให้ความขัดแย้งมีความหมายเป็นความประสานเสริม การพัฒนามนุษย์อย่างนี้จะต้องมาประยุกต์เข้ากับการแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมทั้งหมด

ดังนั้นเครื่องวัดการพัฒนาของมนุษย์ที่แท้จริง คือการที่ความสามารถยิ่งขึ้น ๆ ในการทำให้ความเป็นอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์และสรรพสิ่งทั้งหลายเกื้อกูลเอื้อประโยชน์แก่กันมากขึ้นเบียดเบียนกันน้อยลง และทำให้โลกอุดมสมบูรณ์งดงามเหมาะแก่การอยู่อาศัยมากยิ่งขึ้น⁹

พระพุทธศาสนาได้แบ่งจุดหมายของชีวิตออกเป็น 2 ระดับ คือ จุดหมายระดับโลกียะและระดับโลกุตระ การจะเข้าถึงแต่ละจุดหมายนั้นมีวิธีการที่แตกต่างกันและคุณสมบัติของผู้สำเร็จในแต่ละเป้าหมายก็แตกต่างกันเช่นกัน ดังมีรายละเอียด ดังนี้

1. จุดหมายระดับโลกียะ

ในการจะเข้าถึงจุดหมายระดับโลกียะนั้น สามารถทำได้โดยการดำเนินชีวิตให้บรรลุประโยชน์ที่เป็นจุดหมายของการมีชีวิตในปัจจุบันและในเบื้องหน้า

ทิฐฐธัมมิกัตถะ

จุดหมายชั้นตาเห็นหรือประโยชน์ปัจจุบัน ที่สำคัญ คือ

- ก) มีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง ไร้โรค งามสง่า อายุยืนยาว
- ข) มีเงิน มีงาน มีทรัพย์จากอาชีพสุจริต พึ่งตนได้ทางเศรษฐกิจ
- ค) มีสถานภาพดี ทรงยศ เกียรติ ไม้ตรี เป็นที่ยอมรับในสังคม
- ง) มีครอบครัวผาสุก ทำวงศ์ตระกูลให้เป็นที่น่าถือ

2. สัมปรายิกัตถะ จุดหมายชั้นเลยตาเห็นหรือประโยชน์เบื้องหน้า ที่เป็นคุณค่าของชีวิตซึ่งให้เกิดความสุขล้าลึกภายใน โดยเฉพาะ

- ก) ความอบอุ่นซาบซึ้งสุขใจ ด้วยศรัทธา มีหลักใจ
- ข) ความภูมิใจในชีวิตที่สะอาด ที่ได้ประพฤติแต่ความดีงามสุจริต
- ค) ความแก้แค้นล้างแค้นใจ ด้วยมีปัญญาที่จะแก้ปัญหานำพาชีวิตไป
- ง) ความโปร่งโล่งมั่นใจ ว่าได้ทำกรรมดี มีหลักประกันวิถีสุภาพใหม่

⁹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนายั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ 6, กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, 2550, หน้า 151.

2. จุดหมายระดับโลกุตตระ

จุดหมายระดับโลกุตตระนั้น จัดเป็นจุดหมายสูงสุด หรือประโยชน์อย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา คือ การมีปัญญา รู้เท่าทันความจริง เข้าถึงธรรมชาติของโลกและชีวิต อันทำให้จิตใจเป็นอิสระ โดย

- ก) ไม่หวั่นไหว หรือถูกครอบงำด้วยความผันผวนปรวนแปรต่างๆ
- ข) ไม่ผิดหวัง โศกเศร้า บิบบั่นจิต เพราะความยึดติดถือมั่นในสิ่งใด ๆ
- ค) ปลอดโปร่ง สงบ ผ่องใส สดชื่น เบิกบานใจตลอดเวลา
- ง) เป็นอยู่และกระทำการด้วยปัญญาซึ่งมองที่เหตุปัจจัย

พระพุทธศาสนาตั้งจุดหมายสูงสุดไว้ที่การบรรลุนิพพาน ซึ่งจัดว่าเป็นจุดหมายที่มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองให้บรรลุถึงได้ด้วย “การพัฒนา” ซึ่งในพระพุทธศาสนาใช้คำว่า “ภาวนา” แปลว่า การทำให้มี ทำให้เป็น และการบรรลุนิพพาน มีความสัมพันธ์กับบุคคลและเงื่อนไขต่าง ๆ ในการบรรลุนิพพาน ซึ่งจะขอนำเสนอเป็น 3 ประเด็น นิพพานเป็นภาวะที่ทุกคนอาจบรรลุได้ในชาตินี้

คุณลักษณะอย่างหนึ่งของนิพพานที่ว่า “สันทิฏฐิก” หมายถึง เห็นชัดได้เอง, ประจักษ์ได้ในชีวิตนี้ และ “อกาลิก” หมายถึง ไม่จำกัดกาล, ไม่ขึ้นต่อเวลา เหล่านี้เป็นการแสดงถึงการบรรลุนิพพาน เป็นสิ่งที่สามารถบรรลุได้ในชาตินี้ ดังมีพุทธพจน์ตรัสไว้ดังนี้

บุรุษเป็นวิญญู ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา เป็นคนตรง จงมาเถิด เราจะสั่งสอน เราจะแสดงธรรม เมื่อเขาปฏิบัติตาม คำสั่งสอนก็จักประจักษ์แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งขึ้นเองซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลาย ผู้ออกจากเรือน บวชเป็น อนาคาริกโดยชอบ อันเป็นจุดหมายของพราหมณ์ เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้ทีเดียว¹⁰

นิพพานเป็นจุดหมายที่ทุกคนเข้าถึงได้ ไม่จำกัดชาติ ชัน หญิง ชาย

เมื่อบุคคลใด มีฉันทะ เพียรพยายาม มีความพร้อมแล้ว ก็สามารถบรรลุได้ ไม่มีข้อจำกัดว่าจะต้องเป็นคนชาติชั้นวรรณะใด มีฐานะอย่างไร ยากจน มั่งมี เป็นหญิงหรือชาย เป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิต ดังมีพุทธพจน์ตรัสได้ดังนี้

ทางนั้น ชื่อว่าทางสายตรง ทิศนั้นชื่อว่าทิศไม่มีภัยรถ ชื่อว่าไร้เสียง ประกอบด้วยล้อยคือธรรม มีhiriเป็นฝา มีสติเป็นเกราะกัน ธรรมรถนั้น เราบอกให้มีสัมมาทิฏฐินำหน้าเป็นสารภี บุคคลใดมียานเช่นนี้จะเป็นสตรีหรือบุรุษก็ตาม เขาย่อมใช้ยานนั้นถึงในสำนักแห่งนิพพาน¹¹

การบรรลุนิพพาน แม้จะอาศัยความสำเร็จทางจิต (เจโตวิมุตติ) คือ ฌานสมาบัติ เป็นพื้นฐานไม่มากนักน้อย และผู้บรรลุนิพพานก็มีความเกี่ยวข้องกับความสำเร็จทางจิตนั้นอยู่เรื่อย ๆ ในการดำเนินชีวิต แต่นิพพานก็เป็นภาวะต่างจากความสำเร็จทางจิตเหล่านั้น ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)¹² ได้สรุปเกี่ยวกับผลพิเศษของการบรรลุนิพพานไว้ 5 ประการ คือ

1. ทำให้เกิดความหลุดพ้นขั้นสุดท้ายโดยสิ้นเชิง เช่นในทางจริยธรรม มีความไม่เห็นแก่ตัวที่แท้จริง กล่าวคือเป็นอาการของการที่ได้ทำลายความยึดมั่นในตัวตนลงได้ ด้วยปัญญาที่มองเห็นสภาวะของสิ่งทั้งหลาย จึงทำให้ความไม่เห็นแก่ตัวนั้นสามารถทำได้โดยไม่ต้องฝืน ไม่ต้องอาศัยกำลังจิต

¹⁰(ที. ปา. (ไทย) 11/31/58)

¹¹(ม.ม. (ไทย) 13/10/650)

¹²(พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 374.

2. ในการที่จะประจักษ์แจ้งนิพพานนั้น ไม่ว่าผู้ปฏิบัติจะได้บรรลุความสำเร็จทางจิตไว้แล้วสูงเพียงใดก็ตาม เขาจะต้องหลุดพ้นจากความติดใจพอใจในผลสำเร็จทางจิตนั้น กล่าวคือการข้ามพ้นซึ่งความผูกพันในผลสำเร็จเหล่านั้นไปได้ ก่อนจึงจะบรรลุนิพพานได้ ซึ่งถือเป็นส่วนเติมเต็มของความสำเร็จทางจิต โดยผลสำเร็จทางจิตเท่าใดก็ตามที่ตนเคยได้ไว้แล้ว ผู้บรรลุนิพพานสามารถใช้ประโยชน์ได้ทั้งหมด เช่น ใช้เป็นที่พักผ่อนหาความสุขยามว่างอย่างที่เรียกว่า ภิภูลุสธรรมสุขวิหารคือเป็นการนำเอามานสมมาปติมารับใช้การดำเนินชีวิตประจำวัน เป็นต้น และผลสำเร็จทางจิตที่เคยได้ไว้แล้ว ซึ่งตามปกติยังอาจเสื่อมถอยได้ กลายเป็นภาวะไม่เสื่อมถอย นอกจากนี้ยังเป็นการเพิ่มความสามารถและขยายวิสัยแห่งการสวैयाผลสำเร็จทางจิตให้กว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้น

3. การบรรลุนิพพานทำให้กิเลสและความทุกข์นั้นสูญเสียไปได้ด้วยปัญญา โดยการดับเฉพาะสิ่งที่ชั่วร้ายซึ่งได้แก่อวิชชา ตัณหา อุปทาน ดับภพชาติ เป็นต้น และเมื่อดับสิ่งเหล่านี้แล้ว ก็กลับมีคุณลักษณะที่ดีเด่นขึ้นมาแทน กล่าวคือ เป็นการดำเนินชีวิตด้วยปัญญาและการบำเพ็ญกิจด้วยกรุณา ซึ่งเป็นสิ่งที่ล้าพังความสำเร็จทางจิตไม่อาจให้เกิดขึ้นได้

4. การบรรลุนิพพาน ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในตัวมนุษย์ เป็นการเปลี่ยนจิตใจ เปลี่ยนลักษณะความคิด เปลี่ยนบุคลิกภาพ มีโลกทัศน์และชีวทัศน์อย่างใหม่ มีระบบพฤติกรรมมั่นคง ด้วยเหตุที่มีความเปลี่ยนแปลงในทางจิตใจที่สำคัญ 2 ด้าน คือ ความรู้ ความเข้าใจ ความคิดเห็น และความเชื่อถือ อันเป็นเรื่องทางด้านอวิชชาและปัญญาอย่างหนึ่งและความรู้สึกเกี่ยวกับคุณค่าหรือการสนองความต้องการ อันเป็นเรื่องทางด้านตัณหาและฉันทะอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งผู้บรรลุนิพพานจะสามารถมองเห็นโลกและชีวิตตามสภาวะของธรรมดาแห่งธรรมชาติ มองเห็นสิ่งทั้งหลายพ้นจากการติดยึดในเวทนาที่จะเสวย เสวยมองเห็นสิ่งที่ต้องปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายไปตามความสอดคล้องกับสภาพที่เป็นจริง เป็นบุคลิกภาพและระบบพฤติกรรมอย่างใหม่ที่หลุดพ้นจากโลกธรรม หรือแม้จะอยู่ในโลก แต่ไม่ติดโลก

5. การสนองความต้องการของมนุษย์ต้องเป็นไปทั้งด้านภีญฐธัมมิกัตตะ สัมปรายิกัตตะ และปรมัตตะด้วย กล่าวคือ ความต้องการของมนุษย์มิใช่ต้องการเพียงในเรื่องของวัตถุที่เป็นเรื่องของประโยชน์ปัจจุบันเท่านั้น แต่มนุษย์ยังต้องการในเรื่องของจิตใจด้วย ซึ่งถือเป็นประโยชน์เบื้องต้น และความต้องการในประโยชน์ขั้นสูงสุด ซึ่งในความสำเร็จทางจิตยังจัดอยู่ในระดับสัมปรายิกัตตะ คือประโยชน์หรือจุดหมายที่ล้าลึกเลยหน้าออกไปจากภีญฐธัมมิกัตตะ เป็นระดับถัดออกไป หรือขั้นรอง ยังจะต้องก้าวออกไปอีกสู่ขั้นสุดท้าย คือ นิพพาน ซึ่งเป็นปรมัตตะหรือจุดหมายสูงสุด อันเป็นความสุขสมบูรณ์ที่แท้จริง

ลักษณะสำคัญที่เป็นพื้นฐานทางความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตของผู้บรรลุนิพพาน คือกรุณา พระอรหัตต์เป็นผู้ดับกรรมหรือสังกรรม การกระทำของท่านจึงไม่เป็นกรรม แต่เป็นกริยา(มีปัญญา) เป็นแรงจูงใจ และมีกรุณาเป็นคุณธรรมเกิดแทรกโดยเป็นผลสืบเนื่องจากปัญญาและความมีจิตใจเป็นอิสระ ดังนั้นกิจหรืองานหลักของท่าน จึงได้แก่ การแนะนำสั่งสอน ให้ความรู้ ส่งเสริมสติปัญญา และคุณธรรมต่าง ๆ ตลอดจนการดำเนินชีวิต และทำตัวเป็นแบบอย่างในทางที่มีความสุข มีคุณธรรมและเป็นชีวิตที่ดีงาม

ภาวะทางปัญญา ภาวะทางจิต และภาวะทางความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตของผู้บรรลุนิพพาน ทั้งหมดรวมอยู่ที่หลัก 3 ประการ คือ วิชา วิมุตติ และกรุณา ซึ่งหมายถึง ความหลุดพ้น เป็นอิสระโดยอาศัย ความรู้ การมองเห็นสรรพสิ่งตามความเป็นจริง และส่งผลให้เป็นพลังแผ่ปรีชาญาณออกไปสู่ผู้อื่นโดยการอุทิศตนและบำเพ็ญประโยชน์แก่ส่วนรวม

3. หลักธรรมการพัฒนาทุนมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา

การพัฒนาทุนมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนานั้นต้องพัฒนาตนให้เป็นคนดีก่อน สังคมก็จะดีไปด้วย ซึ่งตรงกับข้อความที่ว่า “หลักแห่งความประพฤติ” หรือ แนวทางของการประพฤติดี ปฏิบัติชอบของการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เพราะ

หลักศีลธรรมเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติที่สร้างสรรค์ชีวิตคนให้เป็นคนดี ทั้งเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต เพื่อให้บรรลุถึงจุดหมายปลายทางสูงสุดของชีวิต¹³ หลักพื้นฐานของมนุษย์มีจุดหมายที่เหมือนกันคือ การมีชีวิตที่ไม่มีโทษภัยอยู่ในสังคมที่ปกติสุขจึงสร้างกฎระเบียบขึ้นในสังคมมนุษย์ คือ **ศีล 5** เป็นเสมือนระเบียบปฏิบัติของสังคม ได้แก่ การเว้นจากการปลงชีวิตสัตว์ที่มีชีวิต ชีวิตทั้งหลายมีค่าเท่าเทียมกันทั้งหมด ซึ่งการที่ทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันโดยความเป็นระเบียบเรียบร้อยและเป็นที่รองรับของธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล จากการเว้นถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ การไม่เบียดเบียนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตด้านทรัพย์สินของบุคคลอื่นโดยไม่ได้รับอนุญาต การเว้นจากการประพฤติดีกในกาม งดเว้นจากความประพฤติดีกในการที่จะล่วงละเมิดคุ้มครองหรือการที่ไม่ล่วงเกินในขอบเขตแห่งความเป็นสามีภรรยาซึ่งดำเนินไปทางกาย ในการประพฤติเมถุนด้วยประสงค์ในการเสพสัทธรรม โดยมีเจตนาล่วงเกินอภินิหาร คือฐานมิควรถึง ได้แก่ สตรีหรือบุรุษที่มีเจ้าของคุ้มครอง การเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากความประพฤติดีกในการที่จะกล่าวด้วยคำพูดที่บิดเบือนจากความเป็นจริง โดยมีความจงใจเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจผิดคิดว่า คำที่กล่าวเท็จนั้นเป็นความจริง โดยการแสดงออกทางกาย วาจา การแสดงออกทางกายนั้นหมายถึงกิริยาอาการที่แสดงให้คนอื่นเข้าใจผิด ส่วนด้านวาจา หมายถึงการพูดให้ผู้อื่นเชื่อด้วยถ้อยคำเท็จโดยเจตนา การพูดคำหยาบคายด้วยถ้อยคำที่คนทั่วไปไม่นิยมพูด การพูดส่อเสียดเพื่อให้ผู้อื่นแตกแยกกัน การเว้นจากของเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เป็นสิ่งเสพติดที่ทำให้เสียสติสัมปชัญญะเป็นสิ่งที่ควรงดเว้น เพราะสุราและเมรัยเป็นเหตุทำให้ผู้ที่ดื่มมีเมา ขาดความยั้งคิด หลงลืมเลือนดังพระพุทธเจ้าตรัสว่า ด้วยโทษของการดื่มสุราเมรัย 6 ประการ ดังปรากฏในทมิฬนิกาย ปาฏิกวรรค สิงคาลกสูตรว่า

ดูก่อนคฤหบดีบุตร โทษในการประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการดื่มเมาอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท 6 ประการ คือ ความเสื่อมทรัพย์อันผู้ดื่มพึงเห็นเอง 1 ก่อการวิวาท 1 เป็นบ่อเกิดแห่งโรค 1 เป็นเหตุเสียชื่อเสียง 1 เป็นเหตุไม่รู้จักกาย 1 เป็นเหตุบั่นทอนกำลังปัญญา 1

การละเมิดศีล 5 ย่อมก่อให้เกิดความไม่ตั้งงามสำหรับตนเองและสังคม ความไม่สงบเรียบร้อยในสังคม ความประพฤติดีกในระดับพื้นฐานเป็นเหตุของความทุกข์ความเดือดร้อน จึงเกิดความขัดแย้งเอาเปรียบ จะทำอะไรก็แสดงออกไปตามความวู่วาม ตกอยู่ในอำนาจของกิเลสเหล่านั้น คือไม่มีความเข้มแข็งในการควบคุมตน เมื่อมีการละเมิดศีล 5 สภาพของจิตใจและร่างกาย ก็จะกลายเป็นเครื่องช่วยในการดำเนินชีวิตที่ร้ายหรือสนับสนุนการสร้างปัญหาของมนุษย์ให้มากยิ่งขึ้น พระพุทธองค์ตรัสสอนให้ยึดหลักสำหรับใช้ในชีวิต คือ หนทางการดำเนินชีวิตมนุษย์ มีความประพฤติปฏิบัติชอบ ประกอบกายสุจริต วาจสุจริต มโนสุจริต การปฏิบัติตามศีลธรรมซึ่งเป็นขั้นพื้นฐานของการพัฒนามนุษย์ที่สำคัญที่จะแก้ไขปัญหारेื่องความทุกข์ เพื่อให้การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีความสุขและหลุดพ้นจากความทุกข์ ดับกิเลสได้สิ้นเชิง การประพฤติปฏิบัติจะต้องสอดคล้องกับจุดหมายปลายทางสูงสุดของชีวิต คือการบรรลุถึงนิพพาน อันเป็นความสุขอย่างยิ่งที่ชีวิตมนุษย์ทุก ๆ ชีวิตต้องการ รวมทั้ง **หลักสัปตปริสธรรม 7** เป็นอีกหลักธรรมหนึ่งที่มนุษย์ปฏิบัติตามแล้วสามารถทำให้บรรลุนิพพานได้หรืออาจกล่าวได้ว่าหลักธรรมที่เป็นหลักธรรมที่สามารถพัฒนามนุษย์ให้อย่างยิ่งประการหนึ่งซึ่งประกอบด้วย

1. **ธัมมัญญตา** รู้จักหลักการ รู้จักเหตุผล รู้กฎเกณฑ์ของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และเข้าใจสิ่งที่ตนจะต้องประพฤติปฏิบัติ คือ รู้ว่าตำแหน่ง หน้าที่การงาน ฐานะ อาชีพ รู้จักรับผิดชอบตลอดถึงผลสำเร็จขั้นสูงสุด คือ ตามธรรมชาติของความเป็นจริง ไม่ตกเป็นทาสของความโลภ ความโกรธ ความหลง กิเลส ตัณหา อุปาทาน

¹³ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธศาสนากับปรัชญา. (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2533), หน้า 31.

2. **อัตถิยัญญา** รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล คือ รู้ความหมายที่ตนปฏิบัติ เข้าใจวัตถุประสงค์ที่ตนกระทำ รู้ว่าหลักการนั้นมุ่งหมายอะไร การดำเนินชีวิตอย่างนั้นๆ เพื่อประโยชน์อะไรเป็นผลดีหรือผลเสีย ตลอดถึงขั้นสูงสุดที่เป็นประโยชน์ที่เป็นสาระแก่นสารของชีวิต

3. **อัตถัญญา** รู้จักตนตามความเป็นจริง โดยฐานะภาวะ เพศ ความรู้ กำลังความสามารถ คุณธรรมที่จะประพฤติดุปฏิบัติชอบได้อย่างเหมาะสมและรู้จักแก้ไขปรับปรุงให้สอดคล้องถูกต้องตามจุดมุ่งหมายปลายทางสูงสุดของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

4. **มัตถัญญา** การรู้จักประมาณในการบริโภค การใช้จ่ายทรัพย์สิน คือ รู้จักพอดีพอเหมาะรู้จักคิด พุด กระทำกิจต่าง ๆ แต่พอดี แม้การพักผ่อนสนุกสนาน ก็เช่นกัน

5. **กาลัญญา** รู้กาลเวลาอันควร รู้เวลาไหน ควรทำอะไร ที่ไหน ใช้เวลาแต่พอดีในการดำเนินการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ หรือประกอบกิจการหน้าที่การงานต่างๆ

6. **ปริสสัญญา** การรู้จักชุมชน สังคม สิ่งแวดล้อม ในถิ่น ควรมีกริยาวาจาอย่างไร มีระเบียบวัฒนธรรมประเพณีอย่างไร ควรประพฤติตนให้เหมาะสมกับสังคม และสิ่งแวดล้อมนั้นๆ

7. **บุคคลัญญา** การรู้จักบุคคล และเข้าใจความแตกต่างของบุคคลที่จะต้องเกี่ยวข้องกับซึ่งกันและกัน
ธรรมที่พัฒนามนุษย์และทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณค่า และเป็นคุณสมบัติของคนดี ซึ่งถือว่าเป็นการพัฒนาที่ถูกต้องและยั่งยืน นอกจากหลักสัปปริสธรรมดังกล่าวนี้แล้ว ยังมีหลักธรรมซึ่งเป็นหลักธรรมประจำใจที่ประเสริฐ ที่จะเป็นตัวช่วยในการพัฒนามนุษย์ทางด้านจิตใจได้เป็นอย่างดี หลักธรรมที่กล่าวถึงคือ **พรหมวิหารธรรม** ซึ่งประกอบด้วย

1. **เมตตา** ความรัก ความปรารถนาดี การแสดงออกซึ่งมิตรภาพไมตรีของสังคมมนุษย์ โดยปรารถนาแผ่เมตตาจิตให้ทุกคนมีความสุขกายสบายใจ

2. **กรุณา** ความสงสาร อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากทุกข์ ปัญหาหรืออุปสรรคทั้งหลาย บำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของทรัพยากรมนุษย์ให้ประสบผลสำเร็จ ความเจริญรุ่งเรือง สิ่งสำคัญอย่างกรุณาจนเกินประมาณ ต้องรู้จักปฏิบัติตนให้เหมาะสมในการทำการสงเคราะห์ควรประกอบด้วยอุเบกขาทำกับ

3. **มุทิตา** ความรู้สึกยินดีด้วยเมื่อเห็นบุคคลอื่นได้ดีมีความสุข ตัวเองก็มีจิตใจชื่นชมชื่นเบิกบาน พลอยยินดีปลาบปลื้มใจไปด้วย เมื่อเห็นเขาเหล่านั้นประสบผลสำเร็จ มีความเจริญอกงามในตำแหน่งหน้าที่การงานยิ่งขึ้นไป

4. **อุเบกขา** ความมีใจเป็นกลาง ต้องรักษาความยุติธรรมถูกต้อง สมควรแก่เหตุที่ตนได้กระทำไว้ และปฏิบัติตามความเที่ยงธรรม โดยไม่เห็นแก่หมู่พวกพ้อง

หลักพรหมวิหารธรรมนี้ จะต้องใช้ให้ถูกต้องตามความหมายขององค์ธรรมแต่ละข้อ จึงจะไม่เกิดความเสียหาย เป็นอคติ อันจะมีผลร้ายต่อสังคมและทรัพยากรมนุษย์ได้¹⁴ และหลักธรรมที่เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวใจบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ในความสามัคคี หลักการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน เพื่อให้มนุษย์มีการช่วยเหลือกัน คือ **สังคหวัตถุ 4**

1. **ทาน** การให้ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของ ตลอดถึงความรู้และแนะนำสั่งสอน (ที.ปา. (ไทย) 11/40/167) ทานในสังคหวัตถุนี้ มุ่งเพื่อให้สงเคราะห์ผู้รับ มีความมุ่งหมายอยู่ที่ผู้รับเป็นสำคัญ เช่น ช่วยเหลือสงเคราะห์กันด้วยปัจจัย 4 คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ฉะนั้น การให้ทานจึงควรให้ด้วยความเมตตาเป็นที่ตั้ง เพื่อแสดงน้ำใจไมตรี สร้างเสริมมิตรภาพ ให้ด้วยกรุณา ต้องการช่วยปลดปล่อยความทุกข์ ความเดือดร้อนแก่กัน ให้ด้วยมุทิตา ส่งเสริมสนับสนุนให้แก่ผู้ทำความดี มีความเจริญก้าวหน้า เพราะฉะนั้น การให้ด้วยวัตถุสิ่งของจึงมุ่งประโยชน์แก่ผู้รับ (สุชิน (พระมหา) สุชีโว, 77)

¹⁴(อง.ปญจก. (ไทย) 22/192/252. อภิ.ส. (ไทย) 34/190/75)

2. **ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ** วาจาเป็นที่รัก กล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานฉันท์ สามัคคี ให้เกิดไมตรี และความรักใคร่สนิทถ้อย ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจงใจให้นิยมยินดี (ที.ปา. (ไทย) 11/40/167) การพูดดีมีคุณค่า เป็นสื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจอันดี คนที่พูดดี จะช่วยให้การทำงานสำเร็จ การสื่อสารสัมพันธ์อันดีต่อกันของมนุษย์ เมื่อมีการพูดคุยกันอย่างเป็นมิตรก็เกิดสัมพันธไมตรีอย่างดีของมนุษย์

ปิยวาจา คือ คำพูดที่กล่าวออกมาจากใจ จริงใจ จับใจ และจงใจ การพูดควรประกอบด้วยหลักการ 4 ประการ คือ

1. **แจ่มแจ้ง** คือ ข้อความที่กล่าวมีความชัดเจน
2. **จงใจ** คือ พูดแล้ว จงใจให้คนทำดี มีกำลังใจ
3. **แก้สรวล** คือ ทำให้มีความกระตือรือร้น มุ่งมั่นที่จะพัฒนาตนเอง
4. **ร่าเริง** คือ ทำให้ผู้ฟังมีความสุข ร่าเริง บันเทิงใจ

3. **อิตถจริยา** การประพฤติประโยชน์ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณะ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุง ส่งเสริมในทางจริยธรรม การบำเพ็ญประโยชน์ช่วยเหลือด้วยแรงกาย และขวนขวายช่วยเหลือกิจกรรมต่าง ๆ บำเพ็ญประโยชน์ รวมทั้งช่วยเหลือแก้ไข สามารถรักษาความสามัคคีในหมู่คณะ ชุมชน สังคม และประเทศชาติไว้ได้ ความเป็นผู้มีในเอื้อเฟื้อเอื้ออารีของคนอื่น หรือสังคมด้วยแรงกาย ด้วยปัญญาหรือด้วยทรัพย์ จนเต็มความสามารถที่จะช่วยได้ เป็นเหตุให้รัก นับถือกันอย่างมั่นคง ช่วยให้การพัฒนาที่มั่นคงและเข้มแข็งต่อไป

4. **สมานัตตตา ความมีตนเสมอ** คือ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะบุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี การวางตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอต่อมนุษย์ด้วยกัน เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน ด้วยการร่วมสุขร่วมทุกข์ไม่ถือตัวมีความเสมอภาค วางตนเหมาะสม สามารถผูกพันรักษาความสามัคคีในสังคมมนุษย์ไว้ได้เป็นอย่างดี เพราะมนุษย์ทั้งหลาย รักนับถือความวางตนสม่ำเสมอไม่ถือตัว เป็นธรรมดาประจำโลกที่มนุษย์ทั้งหลายย่อมไม่เสมอกัน ด้วยทรัพย์ ยศศักดิ์ บิรวาร ศิลปวิทยา และปัญญา ที่ยิ่งหย่อนกันกว่ากัน หากเราเคารพในความเป็นมนุษย์ ในคุณค่าของความเป็นมนุษย์อย่างมีศักดิ์ศรี เสมอกันในฐานะเป็นมนุษย์เหมือนกันกับเรา (สุชิน (พระมหา) สุชีโว, 35) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนาให้เกิดประสิทธิภาพและรู้ทันต่อสิ่งต่าง ๆ เข้ามาในชีวิตมนุษย์ คือ หลักธรรมที่สำคัญประการหนึ่งซึ่งเป็นหลักธรรมที่กล่าวถึงความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ ความจริงที่ทำให้บุคคลเป็นพระอริยะ ประกอบด้วยองค์ธรรม 4 ประการ หรือ **อริยสัจ 4** มีดังนี้

1. **ทุกข์** ความทุกข์ สภาพที่ทนได้ยาก สภาพที่บีบคั้น สภาพที่ขัดแย้ง บกพร่อง ขาดแก่นสารและความเที่ยงแท้ ไม่ให้ความพึงพอใจแท้จริงหรือเรียกกันในสำนวนชาวบ้านว่า ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ ได้แก่ ซาติ ชรา มรณะ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งรัก ความปรารถนาที่ไม่ได้ดังหวัง

2. **สมุทัย** เหตุเกิดแห่งทุกข์สาเหตุให้ทุกข์เกิด ได้แก่ ตัณหา ความทะยานอยาก ความดิ้นรน ความแสหาในอารมณ์ จำแนกเป็น 3 ประเภท คือ

2.1 **กามตัณหา** คือ ความทะยานอยากด้วยอำนาจความใคร่ หมายถึงความอยากในอารมณ์มีรูป เป็นตัน ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจความอยากได้กามคุณคือสิ่งสนองความต้องการทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) หรือความทะยานอยากในอารมณ์ที่น่าใคร่ น่าปรารถนา ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด เช่น รูปที่สวยงาม เสียงที่ไพเราะ กลิ่นที่หอม รสที่อร่อย สัมผัสที่อ่อนนุ่ม ในกรณีที่คนเราก่อความอยากกินข้าวอยากดื่มน้ำ อันเป็นความต้องการทางร่างกาย เช่นนี้ไม่จัดเป็นตัณหา ส่วนความต้องการอยู่ร่วมกับภรรยา ซึ่งเป็นเรื่องของกามคุณ จัดเป็นกามตัณหาโดยแท้

2.2 ภาวตัณหา คือ ความทะยานอยากเป็นโน่นเป็นนี่ หมายถึงความอยากในภาวะของตัวตนที่จะได้จะเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง อยากเป็น อยากคงอยู่ตลอดไป ความติดใจอยู่ในรูปภพ อรูปภพหรือติดใจในฉานสมาบัติ ซึ่งประกอบด้วยสัสสตทักขิ ความเห็นว่าอตตและโลกเที่ยง อยากอยู่ในกามสุขนาน ๆ อยากอยู่ในวิญญูสุขตลอดไป

2.3 วิภาวตัณหา คือ ความทะยานอยากไม่เป็นโน่นไม่เป็นนี่ หมายถึงความอยากในความพรากผันไปแห่งตัวตนจากความเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งอันไม่น่าปรารถนา โดยอยากทำลาย อยากให้ดับสูญซึ่งประกอบด้วยอุจเฉททักขิ ความเห็นว่าตายแล้วสูญ เช่น อยากฆ่าตัวตายเพื่อให้พ้นจากความคับแค้นในชีวิตปัจจุบัน

ตัณหานั้นเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เพราะเป็นเหตุให้สัตว์เวียนว่ายตายเกิดในภพทั้ง 3 คือ กามภพ คือ กามภูมิ 11 (อบายภูมิ 4 โลกภูมิ 1 สวรรค์หรือเทวโลก 6) รูปภพ (พรหมโลกที่มีรูปชั้น) อรูปภพ (พรหมโลกที่ปราศจากรูปชั้น) อย่างไม่รู้จักจบสิ้นและการเกิดบ่อย ๆ ก็เป็นทุกข์รำไป

3. นิโรธ ความดับทุกข์ ความดับตัณหาได้อย่างสิ้นเชิง ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไป ภาวะที่เข้าถึงได้เมื่อกำจัดอวิชชาสำรอกตัณหาสิ้นแล้ว ภาวะที่หลุดพ้น สงบ ปลอดภัย เป็นอิสระ หรือเรียกว่า ภาวนิพพาน การบรรลุนิพพาน คือ ความดับเพลิงทุกข์เพลิงกิเลสได้โดยเบ็ดเสร็จเด็ดขาด

4. มรรค ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หรือเรียกว่า อริยมรรค หมายถึงปัญญาอันเห็นชอบว่า สิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่งนี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ สิ่งนี้คือความดับทุกข์ สิ่งนี้คือทางให้ถึงความดับทุกข์¹⁵ ยึดถือปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับการอยู่ครองเรือน 4 ประการ หรือ **ฆราวาสธรรม 4** คือ

1. สัจจะ สัตย์ซื่อต่อกัน การดำรงมั่นในสัจจะ คือการมีความจริง ความซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ พุดจริง ทำจริง โดยจะทำอะไรก็ให้เป็นที่ยึดถือไว้วางใจกัน ความสัตย์ซื่อต่อกันนี้เป็นคุณธรรมที่สำคัญของคนอยู่เรือนเดียวกัน เช่น สามเณรภรรยาต้องมีความซื่อตรงจริงใจต่อกัน โดยมีปัญหาอะไรก็ปรึกษากันด้วยความบริสุทธิ์ใจไม่ปิดบังอำพรางกัน และข้อสำคัญคือไม่คิดนอกใจกัน เช่นนี้จะทำให้ชีวิตครอบครัวดำเนินไปได้อย่างราบรื่น การทำงานต้องมีความซื่อสัตย์ต่อเจ้านายหรือผู้บังคับบัญชา และต่อหน้าที่ของตน

2. ทมะ รู้จักข่มจิตของตน การรู้จักฝึกฝนตนเอง บังคับควบคุมตนเองได้หรือข่มใจ รู้จักควบคุมจิตใจ แก้ไขข้อบกพร่อง ฝึกนิสัย ปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญาโดยข่มอารมณ์ของตนเองได้ สามารถระงับยับยั้งใจตนเองได้ในทุกกรณี ไม่เป็นคนเจ้าอารมณ์ ไร้เหตุผล ไม่โกรธง่ายในเมื่ออีกฝ่ายหนึ่งทำหรือพูดไม่ถูกใจ ต้องให้อภัยกัน ในขณะเดียวกันก็จำเป็นต้องหาวิธีปรับปรุงตนให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไปในทุก ๆ ด้าน

3. ขันติ ความอดทนมุ่งทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง มั่นในจุดหมาย ไม่หวั่นไหวระย่อต่ออุปสรรคแห่งชีวิต โดยคนเราต้องมีความอดทนได้เสมอเมื่อเผชิญเหตุการณ์ต่าง ๆ ต้องมีใจหนักแน่น ทนต่อความลွ้งล้าเกิ่นกัน ไม่ยอมแพ้ต่ออุปสรรคง่าย ๆ ไม่ใจเสาะเกินไป ไม่แสดงอาการอ่อนแอออกมา เป็นต้น ความอดทนได้นี้เป็นเหตุให้คนเรากล้าทำงาน ไม่หลบเลี่ยงงาน

4. จาคะ สละให้ปันสิ่งของของตนแก่คนที่ควรให้ปัน คือน้ำใจ มีความเสียสละ สามารถเสียสละความสุขสบายและประโยชน์ส่วนตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวมหรือความมีน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูลพร้อมทั้งจะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และความต้องการของผู้อื่น ไม่คับแค้นเห็นแก่ตนหรือเอาแต่ใจตัวเอง

ฆราวาสธรรมทั้ง 4 ประการนี้ สรุปเป็นคำคล้องจองเพื่อจำง่ายว่า “จริงใจ ฝึกฝน ทนได้ ให้ปัน” เป็นหลักธรรมโดยตรงของฆราวาส เป็นหลักธรรมช่วยควบคุมให้บุคคลมีความสมานสามัคคีกลมเกลียวกัน¹⁶ (ส.ส.(ไทย) 15/845/316; ขุ.

¹⁵(ท.ม. (ไทย) 10/299/348, ม.ม. (ไทย) 12/149/123)

สุ. (ไทย) 25/31/316) และคุณธรรมที่เป็นต้นกำเนิดเป็นบ่อเกิดหรือมูลเหตุแห่งความดีหรือการสร้างสรรค์ความดีทุกอย่าง มี 3 ราก หรือกุศลมูล 3 อย่าง คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ หรือเรียกว่า ๑ ว่า ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ดังนี้

1. **อโลภมูล** รากแห่งความไม่โลภ คือ ความไม่ยอได้ของผู้อื่นมาเป็นของตนด้วยอาการอันไม่ชอบธรรมหรือในทางทุจริต มีความยินดีพอใจสิ่งของอันเป็นของตนอย่างสงบเสถียรมีศักดิ์ศรี อโลภะนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วเป็นเหตุให้กุศลธรรมอื่น ๆ เช่น ความไม่เพ่งเล็ง ความมักน้อย ความเสียสละ ความสันโดษ ความซื่อสัตย์สุจริต ความโอบอ้อมอารี เป็นต้น ที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญ เพิ่มพูนมากขึ้น

2. **อโทสมูล** รากแห่งความไม่คิดร้าย หมายถึงความไม่คิดทำร้ายผู้อื่นเพราะมีเมตตา กรุณาเป็นที่ตั้งหรือความไม่คิดอาฆาตผูกพยาบาท ไม่พยายามคิดสร้างความทุกข์ความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น อโทสะนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วเป็นเหตุให้กุศลธรรมอื่น ๆ เช่น ความไม่จองล้างจองผลาญ มีความเมตตา กรุณา ความเป็นมิตร การรู้จักให้อภัย การมีวิจิไพเราะ เป็นต้น ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญเพิ่มพูนมากขึ้น

3. **อโมหมูล** รากแห่งความไม่หลง หมายถึง ความรู้ตามสภาพเป็นจริงว่าอะไรผิด อะไรถูก อะไรควร อะไรไม่ควร โดยมีเหตุมีผลคิดรู้เท่าทันเหตุการณ์เรื่องราวที่เกิดขึ้นตามความจริง มีความรอบคอบไตร่ตรองด้วยเหตุผลที่ชอบธรรม อโมหะนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วเป็นเหตุให้กุศลธรรมอื่น ๆ เช่น ความไม่ลบหลู่คุณท่าน ความมีศรัทธาประกอบด้วยปัญญา ความรู้จักพลอยยินดี ความว่าง่ายสอนง่ายและความเห็นชอบ เป็นต้น ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญเพิ่มพูนมากขึ้น

กุศลมูลทั้ง 3 จัดเป็นภาเวตัพพรหม คือธรรมที่ควรเจริญฝึกฝนอบรมให้เกิดมีในจิตสันดานของตน เพราะเป็นเหตุให้กุศลธรรมอื่น ๆ ที่ยังไม่เกิดก็จะเกิดขึ้น กุศลธรรมอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็จะถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ยิ่งขึ้น¹⁷

สรุปได้ว่าหลักธรรมการพัฒนาตนมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนาแนวทางของการประพฤติดี ปฏิบัติชอบของการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เพราะหลักศีลธรรมเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติตนที่สร้างสรรค์ชีวิตคนให้เป็นคนดี ทั้งเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต เพื่อให้บรรลุถึงจุดหมายปลายทางสูงสุดของชีวิต

4. แนวทางการพัฒนาตนมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา

วิถีทางแห่งปัญญา ซึ่งดำเนินการแก้ปัญหาตามเหตุผล ตามปัจจัย เป็นการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของบุคคลด้วยปัญญาของตัวบุคคลเอง ไม่ต้องอาศัยการดลบันดาลจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย เป็นความจริงที่เกี่ยวกับชีวิตของคนทุกคน ไม่ว่าจะอยู่ในสถานที่ใด อยู่ในเพศภาวะใด จะต้องประสบด้วยกันทั้งสิ้น เป็นหลักความจริงที่เป็นกลางที่ต่อเนื่องสัมพันธ์กับชีวิตของบุคคลตลอดเวลา ไม่ว่าบุคคลจะแสวงหาวิธีการแก้ปัญหาชีวิตขึ้นมาใหม่แล้วสูญสลายไปอย่างไร หลักนี้ยังคงอยู่ไม่เปลี่ยนแปลง ฉะนั้น อริยสัจ 4 จึงเป็นหลักความจริงอันประเสริฐ หลักความจริงอันมั่นคง โดยเฉพาะในการแก้ปัญหาชีวิตมนุษย์ในสังคม เราสามารถนำหลักอริยสัจ 4 มาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาชีวิตและทรัพยากรมนุษย์ได้ตามลำดับขั้นตอนดังนี้

1. **ขั้นที่ 1 ทุกข์** เรียกว่าขั้นตัวปัญหา หมายถึงสภาพปัญหาหรือความไม่พอใจ ความติดขัด บกพร่องที่บุคคลได้ประสบหรือเกิดขึ้นในชีวิตของตน ในขั้นนี้ พระพุทธศาสนาสอนให้บุคคลกำหนดรู้ ยอมรับ ทำความเข้าใจ และกำหนดขอบเขตของมันให้แจ่มชัดว่าเป็นปัญหาหรือไม่ เป็นปัญหาใหญ่หรือปัญหารอง จัดเป็นขั้นแกลงปัญหาที่จะต้องทำความเข้าใจและรู้ขอบเขต เรียกว่า **ปริญญากิจ**

¹⁶ (ส.ส.(ไทย) 15/845/316, ช.สุ. (ไทย) 25/31/316)

¹⁷ (ที.ปว. (ไทย) 11/393/291)

2. **ขั้นที่ 2 สมุทัย** เรียกว่า**ขั้นสาเหตุปัญหา** หมายถึงเหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่เป็นตัวก่อให้เกิดปัญหา เกิดความติดขัดบกพร่องในชีวิตบุคคล ในขั้นนี้พระพุทธรศาสนาสอนให้บุคคลค้นหาสาเหตุแห่งปัญหาหรือความทุกข์ต่าง ๆ ให้ถูกต้องชัดเจน และต้องเป็นสาเหตุต้นตอจริง ๆ ที่เกิดจากตัวเองเป็นส่วนใหญ่มิใช่ไปโทษดินฟ้าอากาศหรือโชคชะตาซึ่งเป็นเรื่องนอกตัวออกไปเท่าเดียว จัดเป็นขั้นวิเคราะห์และวินิจฉัยมูลเหตุของปัญหาซึ่งจะต้องแก้ไขกำจัดให้หมดสิ้นไป เรียกว่า **ปหานกิจ**

3. **ขั้นที่ 3 นิโรธ** เรียกว่า**ขั้นดับทุกข์** หมายถึงความหลุดพ้นจากปัญหา เป็นขั้นที่ต้องทำให้ประจักษ์แจ้งแก่ใจหรือทำให้เป็นจริงเป็นจังขึ้นมา เป็นขั้นกำหนดจุดหมายปลายทางที่แน่นอน พร้อมทั้งกำหนดจุดหมายและเป้าหมายรองไว้ด้วยว่าแต่ละขั้นตอนนั้นมีจุดหมายและเป้าหมายเพียงใด แค่นั้น จัดเป็นขั้นชื่อบอกภาวะปราศจากปัญหาซึ่งเป็นจุดหมายที่ต้องการให้เห็นว่าการแก้ปัญหาเป็นไปได้และจุดหมายนั้นควรเข้าถึงซึ่งจะต้องทำให้สำเร็จ เรียกว่า **สังคิกิริยากิจ**

4. **ขั้นที่ 4 มรรค** เรียกว่า**ขั้นลงมือแก้ปัญหา** หมายถึงข้อปฏิบัติหรือวิธีการเพื่อแก้ปัญหา เป็นขั้นลงมือทำการแก้ปัญหาไปตามขั้นตอน เป็นวิธีการอย่างละเอียดเพื่อแก้ปัญหา เช่น กำหนดวงวิธีการ วางแผนงาน และรายการที่จะต้องทำให้ละเอียด จัดเป็นขั้นกำหนดวิธีการและรายละเอียดที่จะต้องปฏิบัติในการลงมือแก้ปัญหา เรียกว่า **ภาวนากิจ**

และแนวทางหรือข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับทุกข์อันเป็นจริยธรรมสายกลางที่สร้างปุณฺณให้เป็นอริยชนเป็นคุณธรรมส่งเสริมการศึกษา ประกอบด้วยองค์ธรรม 8 ประการ หรือมรรคมรรค 8 คือ

1. **สัมมาทิฏฐิ** ความเห็นชอบ การมีความเห็นถูกต้องตามหลักธรรม แยกอธิบายเป็น 2 ระดับ

1. **ระดับโลกิยะ** ได้แก่ การมีความเห็นถูกต้องตามคลองธรรม คือเห็นว่าบุญบาปมีจริง ผลแห่งทานที่ให้แล้วมีจริง มารดาบิดามีบุญคุณจริง หรือการมีความเชื่อว่าทำดีแล้วได้ดี ทำชั่วแล้วได้ชั่ว เป็นต้น ความเห็นชอบในระดับนี้เป็นการเตรียมความพร้อมที่จะทำให้นักปฏิบัติปฏิบัติดีพัฒนาตนเข้าสู่การฝึกอบรมช่วงแรกตามหลักศีลธรรม และ

2. **ระดับโลกุตตระ** ได้แก่การมีความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง คือมีความเห็นตรงตามสภาวะหรือตามเหตุปัจจัย หรือปัญญารู้เห็นชอบในอริยสัจ 4 คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เห็นไตรลักษณ์ คือความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ของสังขารที่ปรุงแต่งค้ำกันเข้าเป็นรูปร่างจากส่วนย่อยต่างๆ ความเป็นอนัตตาของสภาวะธรรม รู้ว่าอะไรเป็นอกุศลและอกุศลมูล อะไรเป็นกุศลและกุศลมูล หรือเห็นปฏิจลสมุปบาท คือเห็นว่าสภาวะธรรมทั้งปวงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น สรรพสิ่งเป็นเหตุเป็นผลกันเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เมื่อมีสิ่งนี้เป็นเหตุ จึงมีสิ่งนี้เป็นผลตามมา เป็นต้น

2. **สัมมาสังกัปปะ** ดำริชอบ หมายถึงความคิดถึงนึกตรึกตรองที่ถูกต้องเป็นกุศลที่ประกอบด้วยมโนสุจริต เป็นไปใน 3 เรื่อง คือ

1. ความคิดนึกตรึกตรองที่ปลอดจากกาม หรือความนึกคิดในทางเสียสละ ไม่ติดใจเพลินใจในการปรนเปรอสนองความอยากของตน

2. ความคิดนึกตรึกตรองที่ปลอดจากพยาบาทหรือความคิดที่ประกอบด้วยเมตตา ไม่ขัดเคืองหรือเพ่งมองผู้อื่น สัตว์อื่นในแง่ร้าย

3. ความคิดนึกตรึกตรองที่ปลอดจากการเบียดเบียนหรือความคิดที่ประกอบด้วยกรุณา ไม่คิดมุ่งร้ายทำลายผู้อื่น

3. **สัมมาวาจา** วาจาชอบ หมายถึง การใช้วาจาหรือคำพูดติดต่อสื่อสารเกี่ยวข้องกับผู้อื่นอย่างถูกต้องตามหลักวจีสุจริต 4 คือ

1. ละเว้นขาดจากการกล่าวเท็จ คือไม่ยอมพูดปดเพราะเหตุตนเอง ผู้อื่นหรือเพราะเห็นแก่ประโยชน์ใด ๆ เป็นคนพูดคำสัตย์ ยึดมั่นในคำสัตย์ เป็นที่ไว้วางใจได้ ควรแก่การเชื่อถือ ไม่เป็นคนลวงโลก

2. ละเว้นขาดจากการพูดส่อเสียด คือ เป็นคนช่วยสมานคนที่แตกร้างกัน ส่งเสริมคนที่สมัครสมานกัน ชอบกล่าวถ้อยคำที่สร้างสามัคคี

3. ละเว้นขาดจากการพูดคำหยาบ คือพูดแต่คำที่มันวล สุภาพ อ่อนหวาน ไพเราะเสนาะหู มีไมตรี และเป็นคำอันเป็นที่พอใจของคนส่วนมาก

4. ละเว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ คือพูดถูกกาล พูดตามความเป็นจริง พูดคำที่มีประโยชน์ พูดถูกธรรม ถูกวินัย ถูกกฎกติกาการยาของสังคม พรั่งพร้อมไปด้วยเหตุผล พอเหมาะพอควรและมีความหมาย เรียกว่ามีคำพูดประดุจขุมทรัพย์

4. **สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ** หมายถึง การมีพฤติกรรมที่แสดงออกทางกายอย่างถูกต้องตามหลักกายสุจริต 3 คือ

1. ละเว้นขาดจากการฆ่า การเบียดเบียนทำลายล้างผู้อื่น สัตว์อื่น คือเป็นคนที่ปราศจากการมีอาวุธไว้ครอบครอง มีความรู้สึกผิดชอบ เต็มไปด้วยความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น โดยมีความปรารถนาประโยชน์เกื้อกูลต่อมวลมนุษย์และสรรพสัตว์

2. ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ คือเป็นคนที่เคารพกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้โดยอาการแห่งขโมย ไม่ถือเอาทรัพย์สินที่อยู่ในบ้านหรือในป่า (สิ่งของสาธารณะ) มาเป็นสมบัติของตน

3. ละเว้นขาดจากการประพฤติดินในกาม คือไม่เป็นคนประพฤติด่วงละเมิดประเวณีทางเพศ ไม่สำส่อนทางเพศ ไม่เป็นชู้กับสามีภรรยาผู้อื่น เป็นต้น

5. **สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ** หมายถึงการเว้นขาดจากมิจฉาชีพคือวิธีเลี้ยงชีวิตในทางที่ผิด เช่น การทำการหลอกลวง การใช้เล่ห์เหลี่ยม การมีกลโกง การขูดรีด การฉ้อฉล การค้ากำไรเกินควร หรือเว้นขาดจากมิจฉาณิชา การค้าขายที่ไม่ชอบธรรมก่อให้เกิดโทษ 5 อย่าง คือ การค้าขายอาวุธเครื่องประหาร การค้าขายมนุษย์ การค้าขายสัตว์สำหรับฆ่าเพื่อเป็นอาหาร การค้าขายสิ่งเสพติดมีเมาให้โทษ และการค้าขายยาพิษหรือเว้นขาดการมีอาชีพที่เบียดเบียนทำลายชีวิตผู้อื่น โดยประกอบแต่สัมมาชีพที่ตรงกันข้ามกับมิจฉาชีพ

6. **สัมมาวายามะ พยายามชอบ หรือเพียรชอบ** หมายถึงการมีความเพียรพยายามที่ถูกต้องโดยเร่งระดมเพียรละความชั่ว สร้างและรักษาแต่ความดีตามหลักการสร้างความเพียรชอบ 4 คือ

1. เพียรระวังไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้นในจิตใจตน
2. เพียรละทิ้งความชั่วที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป
3. เพียรทำกุศลธรรมหรือบำเพ็ญคุณความดีที่ยังไม่เกิดให้เกิดมีขึ้น
4. เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นไป

7. **สัมมาสติชอบ ระลึกชอบ** หมายถึงการมีสติระลึกก่อนทำ พูด คิดหรือขณะทำ พูด คิดอยู่เสมอ เพื่อไม่ให้พลั้งเผลอประมาทจนเป็นเหตุให้ทำชั่ว พูดชั่ว คิดชั่วอันเป็นอกุศลกรรม กล่าวในชั้นสูง ได้แก่การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริงคือตามที่สิ่งนั้น ๆ มันเป็นของมันเอง ซึ่งเรียกว่า การเจริญสติปัฏฐาน 4 คือตั้งสติกำหนดพิจารณาหรือเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานให้รู้เห็นตามเป็นจริงในเรื่องใกล้ตัวหรือภายในตัวของคนเราที่สำคัญ 4 เรื่อง คือกาย เวทนา จิต และสภาวะธรรม ว่าเป็นแต่เพียงกาย เวทนา จิต และสภาวะธรรม ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขาที่จะเข้าไปกำหนดยึดมั่นถือมั่น ซึ่งมีวิธีปฏิบัติหลายอย่างหลายขั้นตอน เช่น การกำหนดลมหายใจเข้า – ออก การกำหนดรู้ทันอิริยาบถ การมีสติรู้ชัดจิตของตน เป็นต้น

8. **สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ** หมายถึงการมุ่งมั่นบำเพ็ญหาจิตให้มีความแน่วแน่มั่นอยู่ในอารมณ์ที่แสดงออกมาในทางกุศลโดยส่วนเดียวและสามารถข่มระงับนิวรณ์กิเลสไว้ได้ พร้อมทั้งจิตมั่นคงแน่วแน่ในการประพฤติปฏิบัติธรรม ด้วย

หลักการฝึกจิตให้เป็นสมาธิที่จัดลำดับเป็นขั้น ๆ ตั้งแต่ขั้นหยาบไปจนถึงขั้นละเอียด ซึ่งมี 4 ขั้น เรียกว่า รูปฌาน 4 คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน เป็นต้น

สรุปได้ว่าแนวทางการพัฒนาทุนมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนาได้แก่อริยมรรคมีองค์ 8 พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นทางเก่าที่เคยมีท่านผู้เดินทางถูกต้องเคยเดินกันมาในกาลก่อนแล้ว พระองค์เพียงแค่ทรงค้นพบแล้วทรงเปิดเผยแก่มวลมนุษย์ ทรงทำหน้าที่แนะนำบอกทางนี้แก่เราในยชน ดังนั้น มรรคมีองค์ 8 นี้จึงเป็นวิธีปฏิบัติของมนุษย์ที่จะทำให้เกิดผลตามกระบวนการดับทุกข์ เป็นหลักประมวลความประพฤติปฏิบัติชอบหรือระบบจริยธรรมทั้งหมด ยังมีหลักธรรมสำหรับการครองชีวิตที่ดีของมนุษย์ คือ คนที่มีเหย้าเรือน มีครอบครัว หรือที่เรียกว่า คฤหัสถ์ ซึ่งจะเป็นคนที่มีฐานะมั่นคง มีครอบครัว เป็นปึกแผ่นมั่นคง มีความสุขตามวิสัยของชาวบ้านทั่วไป จะต้องรู้จักปรับปรุงตนเองให้ก้าวหน้า รู้จักปลูกฝังกุศลธรรมให้เกิดขึ้นในใจ

เอกสารอ้างอิง

ณัฐหทัย ชลายนวัฒน์. “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักธรรม กรณีศึกษา บริษัท 505

โกคกัณฑ์ จำกัด”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาแรงงานและสวัสดิการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ 2.

กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, 2525.

พยอม วงศ์สารศรี. การบริหารทรัพยากรมนุษย์. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร:

สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, 2537.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์แห่งมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538.

-----การพัฒนาที่ยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, 2550.

-----การศึกษากับการวิจัย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: มุลนิธิพุทธธรรม, 2544.

พิทยา ศรีโกตะเพชร. พุทธศาสนากับพัฒนามนุษย์ ศึกษาเฉพาะกรณีการพัฒนาคนตาบอดใน

สังคมไทยปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหิดล, 2545.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร:

มหาวิทยาลัยราชภัฏ, 2533.

อาภรณ์ ภู่วิทยพันธ์. กลยุทธ์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. กรุงเทพมหานคร: เอช อาร์ เซ็นเตอร์,

2551.

ภาษาอังกฤษ

Hal, B. W. **The New Human Capital Strategy**. New York: AMACOM, 2008.

Ivancevich, J. M. **Human Resource Management**. New York: McGraw – Hill. 2007.